

Kapittel 11

Avslutning

Bernt Aardal

Innledning

Denne boken presenterer en analyse av stortingsvalget i 2001 sett i lys av utviklingstendenser i norsk politikk over de seneste 10-15 årene. Hva er det som kjennetegner valget i 2001? Og hvordan kan man forklare valgresultatet? Analysene bygger på en landsrepresentativ intervjuundersøkelse som ble startet opp like etter valget.¹ Det vises til analysene i de enkelte kapitler for mer fullstendige resultater og diskusjoner. Vi skal her nøye oss med enn oppsummering av de viktigste resultatene.

Velgerne venter med å bestemme seg

I *kapittel 1* så vi at nesten halvparten av velgerne ventet med å bestemme seg til under valgkampen. Velgernes problemer med å bestemme seg for hvilket parti de skal stemme på har vært større ved de to siste stortingsvalgene enn ved tidligere valg. I tillegg fremholdt hver femte velger at valgkampen i radio, TV og aviser spilte en viktig rolle for deres stemmegivning. Stortingsvalget i 2001 klarte bare i moderat grad å engasjere velgerne. Bare en tredjedel brydde seg mye om valgutfallet. Igjen skiller de to siste valgene seg ut i negativ retning. De to viktigste sakene ved valget var uten tvil skatt og skole. Høyre «eide» den førstnevnte saken i den forstand at mange velgere hadde størst tillit til Høyres valgløfter på dette sakfeltet. I skole- og utdanningspolitikken måtte imidlertid Høyre dele sakseierskapet med Sosialistisk Venstreparti. Det er store forskjeller mellom velgernes prioritering av saker og deres tillit til de enkelte partiene i disse sakene. Velgernes oppfatninger faller i stor grad sammen med partienes profilering av sine respektive hjertesaker. Arbeiderpartiet er det eneste partiet der andelen som sier partiet har best politikk på *samtlige saksområder* er lavere enn partiets oppslutning ved valget. Selv Senterpartiet – som gjorde sitt dårligste valg noensinne – klarte å beholde troverdigheten i distriktspolitikken og i EU-saken som er deres tradisjonelle kjernesaker.

---

¹ Se kapittel 1 for utdypende opplysninger om undersøkelsen. Mer informasjon om Valgforskningsprogrammet finnes på Institutt for samfunnsforskningns hjemmeside: www.samfunnsforskning.no.

Velgerne vandrer fra valg til valg

I *kapittel 2* så vi at velgervandringene fortsatt holder seg på et rekordhøyt nivå, idet nesten halvparten hadde skiftet standpunkt fra 1997 til 2001, inklusiv vandringene til og fra «sofaen.» Selv om velgervandringene totalt sett ikke ligger høyt i forhold til foregående valg, er det likevel større vandring blant dem som stemte ved begge de siste valgene. Dette skyldes i stor grad overganger fra Arbeiderpartiet til andre partier. Ikke overraskende er det valgets vinnere – Høyre og SV – som har de mest trofaste velgerne. Mer overraskende er det at FrP og KrF – som gjorde sine nest beste valg noensinne - mistet omlag halvparten av sine velgere fra 1997. Halvparten av hjemmesitterne i 1997 satt også hjemme i 2001. Andelen som satt hjemme ved begge valgene var imidlertid bare på 11 prosent. De yngste velgerne fulgte også denne gangen valg vinden. Over halvparten av førstegangselverne stemte enten på SV eller Høyre. Den klareste tendensen over tid er Aps tilbakegang blant de yngste. Siden 1989 er Aps oppslutning mer enn halvert i aldersgruppen 18-21 år. Gjennomsnittsalderen har økt i flere partier, særlig FrP og SV. For FrP representerer dette en fortsettelse av trenden fra forrige valg.

De politiske grunnholdningene står fast

I *kapittel 3* så vi at velgernes standpunkter til aktuelle stridsspørsmål varierer sterkt etter hvilke saksområder det dreier seg om. For noen spørsmål finner vi betydelige endringer over tid. Den største endringen gjelder synet på norsk medlemskap i EU – der medlemskapstilhengerne har fått vind i seilene. I andre spørsmål er opinionen forbausende stabil. Den politiske dagsorden – det vil si de saker velgerne fremholder som de viktigste – har variert ganske mye fra valg til valg. Velgernes holdninger til de samme sakene har likevel ikke variert i samme grad. Forskjellene mellom partiene er klart større enn endringene over tid. Vi har med andre ord ikke én politisk opinion her i landet, men flere. Den viktigste opinionsendringen gjelder trolig synet på bruken av oljeformuen. Det er en markant økning i andelen som mener vi kan bruke mer av oljeinntektene til å løse aktuelle samfunnsproblemer. Samtidig mener mange – også av dem som vil bruke mer oljepenger – at det er rom for store skattelettelser. Til tross for populære forestillinger om at velgernes standpunkter til politiske stridsspørsmål svinger like mye som medienes dagsorden, viser vår analyse at det finnes et knippe av politiske grunnholdninger som er overraskende stabile over tid.

Blokkskillene brytes ned

Analysene av ideologiske grunnholdninger ble fulgt opp i *kapittel 4* der vi satte søkelyset på deres betydning for stemmegivningen. Til tross for rekordhøye vel-

gervandringer fra valg til valg, følger stemmegivningen fortsatt et ideologisk grunnmønster. Over tid fremtrer et hovedmønster på fire politiske grunnholdninger. For det første synet på offentlig eller privat, markedsstyrt virksomhet. Dette skillet faller i stor grad sammen med synet på økonomisk utjevning og omfordeling. For det andre gjelder det innvandringspolitikken og synet på utviklingshjelpen. For det tredje motsetningen mellom miljøvern og økonomisk vekst. Og for det fjerde motsetningen mellom moralsk-religiøse og sekulære verdier. I tillegg viste vi at identifikasjonen med sentrale eller perifere strøk hadde betydning for stemmegivningen. Det samme gjaldt synet på globalisering kontra nasjonal autonomi. Selv om motsetningen mellom privat og offentlig (den såkalte høyre-venstre akse) har vært satt under press i de senere år, var det i 2001 tegn til en viss polarisering langs denne konfliktlinjen. Dette var særlig tilfelle blant valgets vinnere Høyre og SV. Analysene av velgernes syn på politiske strids-spørsmål viste likevel at forestillingen om en enhetlig ikke-sosialistisk blokk er lite dekkende. Avstanden mellom flere av de ikke-sosialistiske partiene og Høyre er f.eks. større enn deres avstand til Arbeiderpartiet. Sett i lys av at Høyre og Kristelig Folkeparti gikk sammen i regjering etter valget, er det interessant at de to partienes velgere står relativt langt fra hverandre på alle de ideologiske dimensjonene som vår analyse omfatter.

Sosial bakgrunn – fortsatt viktig for stemmegivningen

I de senere års valganalyser har søkelyset i stor grad blitt rettet mot den politiske dagsorden, aktuelle saker og velgernes standpunkter. Begrunnelsen har ligget i de samfunnsendringer som har ført til at velgernes sosiale bakgrunn ikke spiller en like sentral rolle for stemmegivningen som tidligere. Dette betyr imidlertid ikke at sosial tilknytning er irrelevant. Som *kapittel 5* viser har både motkulturell identitet, regional tilknytning og yrkesbakgrunn fortsatt betydning for stemmegivningen. Likevel har konflikter i arbeidsmarkedet, slik de blir fanget opp av yrke, fått svekket betydning over tid. Dette gjelder i særdeleshet for Arbeiderpartiet. Partiets oppslutning blant arbeiderne har sunket betydelig i de siste årene. Høyre har på den annen side ikke lyktes med å etablere seg som et bredt folkeparti. Høyre fremstår i 2001 som et parti for høyt utdannede velgere i høyere stillinger – på samme måte som partiet gjorde i 1965. Utdanning har for øvrig vært en sentral faktor når det gjelder den sosiale rekrutteringen til flere av partiene. For Arbeiderpartiets vedkommende synker oppslutningen med stigende utdanning, mens det er omvendt for Høyre. Høyt utdannede stemmer dessuten SV eller Venstre fremfor Fremskrittspartiet. Analysene i *kapittel 5* viser for øvrig at ideologiske grunnholdninger også tidligere spilte en viktig rolle for stemmegivningen, selv da sosiale bakgrunnsforhold sto sterkere enn nå. Et viktig funn i analysene av sosial struktur er at skillet mellom sosialistiske og ikke-

sosialistiske partier blir for enkelt. Det er først og fremst i forhold til denne inndelingen at sosial struktur er blitt svekket, ikke i forhold til partilandskapet som helhet.

Sentrum-periferimotsetningen fortsatt levende

I *kapittel 6* rettes også søkelyset mot gamle, tradisjonelle motsetninger. Igjen viser det seg at enkle spådommer ikke holder stikk. Selv om valgfallet i 2001 ikke kan forklares med geografiske motsetninger, finner vi at partienes regionale forankring står fast. Indirekte kan imidlertid valgresultatet føres tilbake til strukturforhold i de enkelte regioner. Det gjelder blant annet skillet mellom sentrale og mindre sentrale kommuner, skillet mellom by og land og ettervirkninger av EU-striden på 1990-tallet. Det viser seg også at protestholdningene er mer utbredt i utkantene enn i sentrum, og sterkere i bygdene enn i byene. Til tross for økte vandringer på individplanet opprettholdes mønsteret av regionale variasjoner i partienes oppslutning. Tatt i betraktning at distriktspolitikk ikke stod på dagsorden ved det siste valget, kan utslagene tyde på at sentrum-periferi konflikten kan komme til å spille en viktig rolle også i fremtiden. Særlig aktuelt vil dette være i det øyeblikk spørsmålet om norsk EU-medlemskap igjen kommer på dagsordenen.

Skjev fordeling av politisk kunnskap

Tradisjonelt har politikk vært middelaldrende menns domene. Selv om det har skjedd store endringer på dette området, ikke minst når det gjelder kvinnenes rolle, viser analysene i *kapittel 7* at menn, de med høyere utdanning og middelaldrende fortsatt har større kunnskaper om politikk enn andre. Det er med andre ord ingen entydig tendens til at det generelle kunnskapsnivået har økt. Vel så interessant er det at sammenhengen mellom politisk kunnskap og politisk engasjement og aktivitet holder stand. De med mye kunnskap om politikk deltar i større grad enn andre både i stortingsvalg og direkte aksjoner, og de er tettere knyttet til de politiske partiene. Det er ikke slik at de med mye kunnskap foretrekker alternative deltagelsesformer framfor de mer tradisjonelle, slik en del nyere teorier hevder. Det er heller slik at de med lite kunnskap faller utenfor *alle* former for politisk deltagelse og engasjement. Denne gruppen kjenne-tegnes av at de gjennomgående er unge med lav utdanning, og den omfatter flere kvinner enn menn. Denne skjevheten i politisk deltakelse kan være bekymringsfull hvis den får utvikle seg videre.

Stor usikkerhet knyttet til regjeringsalternativene

Spørsmålet om velgernes syn på regjeringsalternativene ved valget i 2001 er tema for *kapittel 8*. Et viktig funn er den store spredningen som finnes når det gjelder holdningene til ulike regjeringsalternativer. Det er symptomatisk at det ikke var noe enkeltalternativ som samlet flertallet av velgerne bak seg. De tre mest populære alternativene fikk – til sammen – bare støtte fra en tredjedel av velgerne. Mange velgere nevnte alternativer som ikke var særlig aktuelle eller sannsynlige. Velgerne har med andre ord problemer med å se forskjellene mellom ulike regjeringsalternativer, slik at spørsmålet om regjeringsmakten blir vanskelig å ta klart stilling til. En del av forklaringen på dette fenomenet kan være at en økende andel av velgerne har vansker med å se forskjeller mellom partiene. To av tre velgere synes at forskjellene mellom partiene ikke er særlig store. Det er påfallende at så mange som 40 prosent av velgerne fortsatt er motstandere av at FrP skal inngå i noen regjering. Ser vi på velgernes andrepreferanser ser vi tendenser til at det tradisjonelle skillet mellom «sosialistiske» og «borgerlige» partier gjør seg noe sterkere gjeldende enn ved foregående valg, men utslagene er ikke spesielt store.

Synkende tillit til partier og politikere

Selv om vi ser klare tegn til at velgernes forhold til partiene er i endring, skal man være varsom med å svartmale situasjonen. Over tid har tilliten til politikere og partier svingt en god del. *Kapittel 9* viser likevel at det var et fall i den politiske tilliten fra 1997 til 2001. Under halvparten av velgerne har tiltro til at politikerne er dyktige og troverdige, mens bare en tredjedel mener de som sitter på Stortinget har god kjennskap til - og bryr seg om - hva vanlige folk tror og mener. Derimot er det stor støtte til valginstitusjonen. To tredjedeler mener det har betydning hvem man stemmer på, og at det spiller en rolle hvem som sitter med makten. Når det gjelder tilfredshet med den måten demokratiet virker på og behovet for politiske partier, ligger norske velgere i verdenstoppen. Derimot er tilfredsheten med den måten partier og politikere forholder seg til velgerne på ikke like fremtredende. Til tross for at mistillit og mistro er blitt mer utbredt enn tidligere, kan dette ikke forklare nedgangen i valgdeltakelse, de store velgervandringene, nedgangen i partiidentifikasjon og partimedlemskap eller usikkerheten under valgkampen. Derimot er det en klar sammenheng mellom mistillit og oppslutning om Fremskrittspartiet. Mistillit finnes spredt over alle sosiale grupper. Høyt utdannede gir likevel uttrykk for større tillit enn de med lav utdanning. Lavest tillit finner vi blant de som er negative til innvandrere og innvandringspolitikken, de som identifiserer seg med distriktene (periferien), de som er misfornøyde med sin egen økonomiske situasjon og de som er misfornøyde med regjeringens politikk. Det er også i disse gruppene vi finner den ster-

keste økning i mistillit fra 1997 til 2001. Kanskje det viktigste funnet i kapittel 9 er påvisningen av den klare sammenhengen mellom mistillit og ønsket om å bruke en større del av oljeformuen til å løse aktuelle samfunnsproblemer. Samtidig mener mange av de som mener vi kan bruke mer oljepenger at det også er rom for store skatte- og avgiftslettelser.

Ledernes betydning – ikke frikoblet fra sak og parti

Kapittel 10 var viet spørsmålet om ledernes betydning i forhold til politiske standpunkter og partisympati. Selv om vi finner en klar sammenheng mellom velgernes sympati for enkelte partiledere og stemmegivning, betyr ikke dette nødvendigvis at ledernes popularitet er viktigere enn politikkenes innhold og partienes plattform. For det første svinger ledernes popularitet over tid, i stor grad i takt med partienes opp- og nedturer. For det andre er det ingen tendens til at ledernes betydning for stemmegivningen har økt over tid. Hovedbudskapet er derfor at lederne spiller mindre rolle for stemmegivningen enn mange forestiller seg. På dette området representerer våre resultater en viktig nyansering og presisering. Det er først når dyktige og populære ledere målbærer politiske standpunkter som velgerne oppfatter som viktige ved et gitt valg, at lederen og partiet kan høste gevinsten ved valgurnene. Selv om Kjell Magne Bondevik skårer høyere både på generell popularitet og personlige egenskaper enn Jan Petersen og Jens Stoltenberg, fikk Bondeviks parti likevel bare halvparten så mange stemmer som de to andre ledernes partier.

Globalisering og nasjonal autonomi

I boken *Velgere i 90-årene* (NKS-Forlaget, 1999) diskuterte vi spørsmålet om hvilken betydning den økende globaliseringen ville få for norsk politikk og velgeratferd. Vi hadde imidlertid begrenset adgang til empirisk materiale som kunne belyse denne problemstillingen. I denne boken har vi forsøkt å fange inn spenningen mellom global markeditilpasning og nasjonal autonomi også empirisk. Hva kommer vi så frem til? Selv om vi finner at synet på det «globale» og det «nasjonale» utgjør en ideologisk understrøm blant norske velgere, kan denne motsetningen i liten grad forklare stemmegivningen ved det siste valget. Det er imidlertid et viktig unntak: For Senterpartiets og Høyres velgere spiller den en relativt viktig rolle. Motsetningen mellom global og nasjonal faller i stor grad sammen med den velkjente konflikten mellom sentrum og periferi. Betydningen av dette ligger ikke minst i koblingen til spørsmålet om norsk medlemskap i EU. Høsten 2002 blusset EU-debatten opp igjen i Norge. Meningsmålingene viste at tilhengerne av medlemskap ikke bare hadde økt i oppslutning, men at de klart hadde distansert medlemskapsmotstanderne i størrelse. Fra flere hold ble det

spådd at det bare er et tidsspørsmål før EU-medlemskap igjen står øverst på dagsorden. Spådommene fra 1990-tallet om at kimen til et nytt politisk landskap ligger i forlengelsen av frontene i EU-debatten, kan med andre ord bli aktualisert, om ikke nødvendigvis oppfylt. Uansett utfall vil utviklingen i tiden fremover bli interessant. Selv om motsetningen mellom global og nasjonal først og fremst berørte de gamle EU-motstanderne – Senterpartiet og Høyre – kan også de andre partienes velgere bli tvunget til å ta standpunkt når debatten for alvor skyter fart. I et slikt perspektiv får vi en påminnelse om at norsk politikk fortsatt befinner seg i spenningsfeltet mellom gamle strukturer og nye mønstre.

Er velgerne på villspor?

Tittelen på denne boken antyder at norske velgere ikke lenger vet hva de vil eller hvilket parti de skal stemme på. Er dette et riktig bilde av situasjonen ved stortingsvalget i 2001? Det er flere forhold som synes å støtte en slik påstand: velgerne venter med å bestemme seg til under valgkampen, de bryr seg ikke så mye om valgfallet, de skifter parti fra valg til valg, de er i mindre grad medlemmer av politiske partier og de identifiserer seg mindre med partiene. Partiene opplever på sin side store variasjoner i velgeroppslutning fra valg til valg. Suksess ved ett valg synes å bli etterfulgt av fiasko ved det neste, og omvendt. Sett på bakgrunn av disse tendensene kan enkelte kanskje være fristet til å hevde at norske velgere ikke bare er i villrede, men på villspor!

Selv om flere forhold underbygger påstanden om oppbruddslignende tilstander blant velgerne, er det likevel viktig å ikke miste av syne at det finnes forhold som peker i motsatt retning. Ser vi analysene i kapittel 3 og 4 i sammenheng, finner vi empirisk belegg for at norske velgeres standpunkt til sentrale politiske strids-spørsmål avspeiler en underliggende konfliktstruktur som er overraskende stabil over tid. Kapittel 5 og 6 har i tillegg vist at sosial og geografisk forankring fortsatt spiller en betydelig rolle for stemmegivningen. Vi kommer likevel ikke utenom at velgerskiftningene og -uroen er større enn den var tidligere. Samtidig ser vi at velgerne legger stor vekt på mediernes og valgkampens rolle. En av mediernes viktigste roller i denne forbindelse er trolig deres evne til å fange opp og forsterke allerede eksisterende oppfatninger og tendenser. Tiden må med andre ord være moden for at en konkret sak skal erobre mediernes – og velger-nes – oppmerksomhet. Når saken så settes på dagsordenen, aktualiserer og aktiverer den på sin side velgerens sosiale og ideologiske tilknytningspunkter. Det politiske rom er dessuten mer sammentrengt enn det var tidligere. Velgerne gir selv uttrykk for at avstanden mellom partiene ikke er så stor som før. Det å skifte parti oppfattes derfor ikke nødvendigvis som et stort politisk sporskifte for den enkelte velger. Tvert i mot kan valgkampens skiftende dagsorden minne dem

om at deres politiske standpunkter og oppfatninger ikke lenger avgrenses til ett parti. Svenske kolleger har brukt betegnelsen «partisett» for å uttrykke at velgerne i dag synes å forholde seg til et sett av politisk nærliggende partier, mer enn til ett parti alene. Det er likevel ikke tvil om at de store skiftningene tærer på partienes grunnfjell. Vi har flere eksempler på at store valgsuksesser etterfølges av dype bølgedaler der partiene får problemer også med sine gamle velgere. Dette gjelder både Senterpartiet etter 1993 og Kristelig Folkeparti etter 1997. Men til tross for vekslende velgeroppslutning ser vi at partiene i forbausende stor grad klarer å opprettholde sitt eierskap til gamle hjertesaker. Det kanskje viktige unntaket i denne forbindelse er Arbeiderpartiet.

Velgernes usikkerhet når det gjelder regjeringsalternativene er på mange måter symptomatisk for den situasjon norsk politikk står midt oppe i. Selv om den gamle blokkdelingen mellom sosialistiske og borgerlige partier ikke ga et fullstendig bilde av det politiske konfliktmønsteret, spilte den en sentral rolle for struktureringen av regjeringsalternativene. Den bidro ikke minst til å stabilisere partienes og velgernes handlingsmønstre og oppfatninger av det politiske rom. Selv om det ikke er en enkel årsaksretning mellom uklare regjeringsalternativer og uro blant velgerne, kan likevel mangelen på klare alternativer bidra til å opprettholde usikkerheten på velgerplan. I et slikt perspektiv fremstår diskusjonen om nye samarbeidsformer med sikte på flertallsregjeringer som noe langt mer enn bare en kamp mellom maktsøkende partier og politikere. Selv om fokuset i denne boken ligger på stortingsvalget i 2001, er det fristende å kaste et sideblikk på tiden etter valget. I henhold til de politiske meningsmålingene frem mot senvinteren 2003, har alle de tre regjeringspartiene gått kraftig tilbake. Regjeringsansvar ser med andre ord ut til å være en sikker oppskrift på tap av velgere. Derimot har de to partiene som aldri har sittet i regjeringskontorene – SV og FrP – gått sterkt frem i samme tidsrom. På hver sin fløy samler disse to partiene tydeligvis opp velgere som er misfornøyde med regjeringspartienes innsats. Den påviste sammenhengen mellom politisk misnøye og ønske om økt bruk av oljeinntektene, er ikke bare en utfordring for den til enhver tid sittende regjering. Et enda viktigere spørsmål i tiden fremover er i hvilken grad dette vil sette hele vårt politiske system under press.